

درآمدی جامعه‌شناختی بر ادوار تفسیر امامیه

قاسم ابراهیمی‌پور

استادیار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

با نظارت علمی

سیدحسین شرف‌الدین

غلامعلی عزیزی‌کیا

صادق گلستانی

www.ketab.ir

شماره ردیف ۱۶۸۴

جامعه‌شناسی - ۶۰

۱۴۰۲-۴۳

درآمدی جامعه‌شناختی بر ادوار تفسیر امامیه | مؤلف: قاسم ابراهیمی پور |

ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام | ویراستار: احمد رمضانی |

طرح جلد: امین محمدلو | چاپ یکم پاییز ۱۴۰۲ | شمارگان: ۳۰۰ | چاپکو | قیمت: ۱۹۰۰۰۰ تومان

<p>WWW.HATIF.IR @HATIF.IR</p>	<p>قم، خیابان شهدا، کوی ۲۴، پلاک ۳۸، کدپستی: ۳۷۱۸۵۱۶۱۱۶ تلفن: ۰۲۵۳۷۷۴۲۳۲۶ /</p>	
-----------------------------------	---	---

- سرشناسه : ابراهیمی پور، قاسم، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور : درآمدهای جامعه‌شناختی بر ادوار تفسیر امامیه / قاسم ابراهیمی پور؛ با نظارت علمی سیدحسین شرف‌الدین، غلامعلی عزیزی کیا، صادق گلستانی.
مشخصات نشر : قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، انتشارات، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری : ۲۵۴ص: جدول نمودار: ۱۴/۲۱۸۵/۵ س.م.
فروست : انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۶۸۴. جامعه‌شناسی؛ ۶۰.
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۴-۳۳۶-۱
وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
یادداشت : کتابنامه:ص[۲۳۱]-۲۵۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت : نمایه.
موضوع : تفاسیر شیعه - تاریخ -- Shiite hermeneutics -- Qur'an .
تفاسیر شیعه - نقد و تفسیر -- Criticism and interpretation -- Shiite hermeneutics -- Qur'an .
شناسه افزوده : شرف‌الدین، سیدحسین، ۱۳۴۰ -
شناسه افزوده : عزیزی کیا، غلامعلی، ۱۳۴۲ -
شناسه افزوده : گلستانی، صادق، ۱۳۴۷ -
شناسه افزوده : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، انتشارات.
رده‌بندی کنگره : BP۹۲
رده‌بندی دیویی : ۱۹/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسی ملی : ۹۳۵۷۳۳۳

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

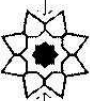
۱۵	مقدمهٔ معاونت پژوهش
۱۹	پیشگفتار
۲۱	مقدمه
۲۲	قلمرو تحقیق
۲۵	چهارچوب نظری
۲۵	۱. عوامل معرفتی
۲۷	۲. عوامل فردی
۲۷	۲.۱. تکوین شخصیت
۲۸	۲.۲. کانون علایق
۲۹	۲.۳. تمایز نقش علمی
۲۹	۲.۴. تعاملات علمی
۳۰	۳. عوامل سیاسی
۳۱	۴. عوامل اقتصادی
۳۱	۵. عوامل فرهنگی-اجتماعی
۳۲	۵.۱. نظام ارزشی
۳۳	۵.۲. نظام آموزشی
۳۳	۵.۳. نظام قشریندی
۳۳	۶. عامل مسلط
۳۵	روش تحقیق

۳۶	پیشینه
۳۸	دوره‌بندی تاریخ تفسیر
۳۹	۱. دوره‌بندی به لحاظ گونه‌های تفسیری
۳۹	۲. دوره‌بندی به لحاظ شرایط سیاسی
۳۹	۳. دوره‌بندی به لحاظ وضعیت رشد و افول تفسیر
۴۱	۴. دوره‌بندی بر اساس روش تفسیر
۴۱	۵. دوره‌بندی بر اساس رویکردهای تفسیری
۴۲	۶. دوره‌بندی بر اساس مراحل ظهور تفسیر
۴۲	۷. دوره‌بندی بر اساس تعداد آثار تفسیری
۴۵	۸. دوره‌بندی بر اساس تعداد مفسران
۴۶	۸.۱. نمونه اول
۴۶	۸.۲. نمونه دوم
۴۸	دوره‌بندی برگزیده

**دوره اول: عصر تاسیس، تثبیت و توسعه
(ابتدای بعثت تا ۲۶هـ)**

۵۱	ویژگی‌ها
۵۲	۱. حضور معصومین <small>علیهم‌السلام</small>
۵۲	۲. ظهور تفسیر شفاهی
۵۲	۳. سادگی تفاسیر در ابتدای این دوره
۵۳	۴. تفسیر در حاشیه حدیث
۵۳	۵. استقلال تفسیر و ظهور مکاتب تفسیری
۵۴	۶. تدوین تفسیر
۵۵	۷. غلبه تفسیرهای فقهی و ادبی با رویکرد روایی
۵۵	عوامل معرفتی
۵۶	۱. باورهای مربوط به جایگاه متعالی وحی و قرآن
۵۷	۲. باورهای مربوط به جایگاه نبی اکرم <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> در تفسیر

۳. باورهای مربوط به جایگاه ائمه معصومین در تفسیر ۵۸
۴. ترجمه متون فلسفی ۵۹
۵. ظهور تصوف ۶۰
۶. شیوع ظاهرگرایی ۶۰
- عوامل فردی ۶۱
- تعداد اصحاب مفسر هر امام ۶۳
- جغرافیای حضور مفسران ۶۴
۱. آموزش تفسیر در مکه و مدینه ۶۴
۲. تدوین تفاسیر روایی در کوفه ۶۶
۳. غلبه کلام و فقه در بغداد ۶۷
۴. غلبه حدیث در قم ۶۷
- بستر سیاسی اجتماعی ۶۹
۱. اولویت‌های حکومتی و کارکردهای آن ۶۹
- ۱.۱. منع تفسیر ۶۹
- ۱.۲. جعل حدیث ۶۹
- ۱.۳. منزوی ساختن برخی از اصحاب و تابعین ۷۰
۲. فقر فرهنگی ۷۱
۳. فقدان پرسشگری ۷۴
۴. ویژگی‌های زبان عربی ۷۴
۵. فاصله گرفتن از عصر نزول ۷۵
۶. گسترش جغرافیایی جهان اسلام ۷۵
۷. ظهور فرقه‌های مذهبی ۷۶
۸. ظهور مسائل جدید ۷۷
- جمع‌بندی ۷۸

دوره دوم:

شکوفایی (۲۶۰-۶۵۶)

- ویژگی‌ها ۸۱

۱. عدم دسترسی عمومی به امام ۸۲
۲. غلبه رویکرد روایی ۸۲
۳. تنوع گونه‌های تفسیری ۸۲
۴. ظهور تفاسیر جامع و اجتهادی ۸۲
- عوامل معرفتی** ۸۲
۱. حضور معتزله ۸۳
۲. حضور صوفیه ۸۴
۳. توسعه کلام شیعی ۸۵
۴. توسعه علوم ادبی ۸۶
- عوامل فردی** ۸۷
۱. جامعیت علمی ۸۸
۲. تکلیف‌گرایی ۸۹
۳. تقسیم کار علمی ۹۰
۴. کانون علایق ۹۳
- ۴.۱. تمایل به رویکرد روایی ۹۳
- ۴.۲. تمایل به رویکرد اجتهادی ۹۴
- ۴.۳. فارسی‌نویسی ۹۶
۵. تمایز نقش علمی ۹۶
۶. تعاملات علمی ۹۷
- جغرافیای حضور مفسران** ۹۸
۱. غلبه تفاسیر اجتهادی در بغداد ۹۹
۲. غلبه تفاسیر روایی در کوفه ۱۰۰
۳. تدوین تفسیر تبیان در نجف ۱۰۰
۴. ظهور ثمره شکوفایی تفسیر امامیه در سبزوار ۱۰۱
۵. منزلت بالای مفسران در ری ۱۰۲
- بستر اجتماعی-سیاسی** ۱۰۳
- حکومت‌های ضد شیعی ۱۰۳

- ۱۰۴ **بستر فرهنگی**
- ۱۰۵ **جمع بندی**

دوره سوم
رکود (۶۵۶-۹۱۶)

- ۱۰۷ **ویژگی ها**

- ۱۰۷ ۱. شیوع شرح و حاشیه نویسی بر تفاسیر موجود
- ۱۰۸ ۲. ظهور تفاسیر عرفانی
- ۱۰۹ ۳. فزونی سهم اهل سنت در تدوین آثار تفسیری

- ۱۰۹ **عوامل معرفتی**

- ۱۰۹ ۱. تکامل علم کلام
- ۱۱۰ ۲. شکوفایی عرفان
- ۱۱۰ ۳. نهضت حروفیه

- ۱۱۲ **عوامل فردی**

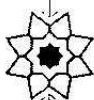
- ۱۱۲ ۱. تمایل به تفاسیر روانی
- ۱۱۲ ۲. پرداختن به موضوعات جزئی
- ۱۱۳ ۳. تمایل به تفاسیر کلامی-فقهی
- ۱۱۵ ۴. تمایل به ترویج آموزه های قرآنی
- ۱۱۶ ۵. تمایل به رویکرد عرفانی
- ۱۱۸ ۶. تعاملات علمی

- ۱۱۹ **جغرافیای حضور مفسران**

- ۱۲۰ ۱. نجف
- ۱۲۰ ۲. حله

- ۱۲۲ **بستر اجتماعی. سیاسی**

- ۱۲۲ ۱. ویرانگری های مغول (۶۱۶-۶۵۹)
- ۱۲۳ ۲. خفقان سیاسی
- ۱۲۴ ۳. ایلخانان و رسمیت تشیع
- ۱۲۴ ۴. تقسیم کار غیر حرفه ای

- ۱۲۵..... ۵. هجوم تیمور
- ۱۲۶..... جمع‌بندی

دورهٔ چهارم رونق (۹۱۶-۱۱۳۴)

- ۱۲۹..... ویژگی‌ها

- ۱۲۹..... ۱. فزونی مفسران و رشد آثار تفسیری
- ۱۳۰..... ۲. ظهور رویکرد روایی
- ۱۳۰..... ۳. تدوین تفاسیر فلسفی و عرفانی
- ۱۳۰..... ۴. رشد تفاسیر فقهی
- ۱۳۱..... ۵. رشد حاشیه‌نویسی

- ۱۳۱..... عوامل معرفتی

- ۱۳۱..... ۱. عقل‌گرایی
- ۱۳۲..... ۲. اخباریگری
- ۱۳۳..... ۳. رشد علوم حدیث

- ۱۳۴..... ۴. صوفیه

- ۱۳۵..... عوامل فردی

- ۱۳۵..... ۱. انگیزه‌های کلامی
- ۱۳۶..... ۲. تمایل به تفاسیر فقهی
- ۱۳۷..... ۳. تمایل به رویکرد فلسفی-عرفانی
- ۱۳۹..... ۴. تمایل به رویکرد روایی
- ۱۴۳..... ۵. تمایل به رویکرد ترویجی
- ۱۴۴..... ۶. تعاملات علمی

- ۱۴۶..... جغرافیای حضور مفسران

- ۱۴۶..... ۱. غلبهٔ فقه در نجف
- ۱۴۷..... ۲. رونق تفاسیر روایی در اصفهان
- ۱۴۸..... ۳. بحرین

۱۴۸	بستر سیاسی. اجتماعی
۱۴۹	۱. صفویه
۱۵۰	۲. فقر فرهنگی
۱۵۱	۳. جایگاه علما
۱۵۲	جمع‌بندی

دوره پنجم

رکود (۱۱۳۴-۱۳۳۷)

۱۵۵	ویژگی‌ها
۱۵۵	۱. کاهش تعداد آثار تفسیری
۱۵۶	۲. غلبه رویکرد کلامی
۱۵۷	عوامل معرفتی
۱۵۷	۱. نزاع اصولی- اخباری
۱۵۷	۲. ظهور فرقه‌ها
۱۵۸	۳. رواج عرفان و تصوف
۱۵۹	۴. انتقال رقیب علمی به درون مذهب
۱۵۹	۵. شکوفایی فلسفه
۱۶۰	عوامل فردی
۱۶۰	۱. تمایل به تفاسیر باطنی
۱۶۲	۲. تمایل به رویکردهای ترکیبی
۱۶۳	۳. تمایل به تلخیص و تجمیع آثار موجود
۱۶۴	۴. تمایل به رویکرد روایی
۱۶۶	۵. تمایل به تفاسیر فقهی
۱۶۶	۶. تمایل به رویکرد ترویجی
۱۶۹	جغرافیای حضور مفسران
۱۶۹	۱. غلبه فقه و کلام در نجف
۱۶۹	۲. پویایی کلام در قزوین

۱۷۱	بستر اجتماعی. سیاسی
۱۷۱	۱. استبداد
۱۷۲	۲. امنیت نسبی در پایتخت
۱۷۲	۳. گسست علم و فرهنگ
۱۷۳	۴. استعمار
۱۷۴	۵. حضور فرقه‌های بایبه و بهائیه
۱۷۵	۶. ظهور فرقه نعمت‌اللهیه
۱۷۶	جمع‌بندی

دوره ششم

حضور اجتماعی تفسیر (۱۳۳۷ تا کنون)

۱۷۹	ویژگی‌ها
۱۸۰	۱. تحول روش شناختی
۱۸۰	۲. عرضه مسائل علمی به قرآن
۱۸۱	۳. تنوع گونه‌های تفسیری
۱۸۱	۴. شکوفایی تفسیر موضوعی
۱۸۲	عوامل معرفتی
۱۸۲	۱. فزونی نیازهای فکری
۱۸۳	۲. توسعه علم و شکوفایی تفاسیر علمی
۱۸۵	۳. عقل‌گرایی
۱۸۵	۴. مکتب تفکیک
۱۸۶	۵. حکمت صدرایی
۱۸۸	۶. حضور فلسفه‌ها و علوم غربی
۱۸۸	دسته اول: مفسران سنتی ایزوله
۱۸۹	دسته دوم: مفسران سنتی فعال
۱۹۰	دسته سوم: مفسران مدرن پنهان
۱۹۵	عوامل فردی

۱۹۵	۱. حضور اجتماعی مفسران
۱۹۶	۲. تمایل به رویکرد کلامی
۱۹۹	۳. تلاش برای احیای تفسیر
۱۹۹	۴. اقدام به تحول روش شناختی
۲۰۰	۵. تمایل به رویکرد و موضوعات اجتماعی
۲۰۲	۶. تمایل به تبیین تجربی امور اجتماعی
۲۰۳	۷. تمایل به ارائه تفسیری جامع
۲۰۴	۸. تمایل به تدوین تفسیر موضوعی
۲۰۶	۹. تمایل به رویکرد ترویجی
۲۱۰	۱۰. تمایل به رویکرد تفکیکی
۲۱۱	۱۱. تأسیس مدرسه
۲۱۳	جغرافیای حضور مفسران
۲۱۴	۱. رکود تفسیر در نجف
۲۱۴	۲. تأسیس مراکز تخصصی تفسیر در قم
۲۱۵	۳. غلبه رویکرد تفکیکی در مشهد
۲۱۷	بستر اجتماعی. سیاسی
۲۱۷	۱. استبداد
۲۱۸	۲. مواجهه با غرب
۲۱۹	۳. انقلاب اسلامی ایران
۲۱۹	۴. تعاملات شیعه و سنی
۲۲۱	۵. مهجوریت قرآن
۲۲۲	جمع بندی

خاتمه

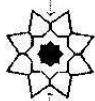
۲۳۳	منابع
۲۵۴	نمایه ها

مقدمهٔ معاونت پژوهش

حقیقت اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسلهٔ مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویی است که در عرصهٔ نظر و عمل، کمر همت محکم بسته و از دام و دانهٔ دنیا رسته‌اند، و در این میان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی علیهم السلام، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیرهٔ آن پیشوایان و عرضهٔ آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشارِ فزون از شمارِ آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفتهٔ سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشواری‌تر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازیابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی، تلاش‌های دانشمندان این مرزو بوم آن گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته است و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام، از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی علیه السلام، به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، که با تلاش پژوهشگر ارجمند جناب حجت الاسلام

والمسلمین قاسم ابراهیمی پور نگارش یافته، پژوهشی است در قلمرو جامعه‌شناسی معرفت، که هدف اصلی نویسنده ارائه‌ی تبیینی جامعه‌شناختی از تحولات تاریخی علم تفسیر و بررسی عوامل رشد و افول آن است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و جناب آقای دکتر سیدحسین شرف‌الدین و حجج اسلام والمسلمین دکتر غلامعلی عزیزی‌کیا و دکتر صادق گلستانی که با نظارت، مطالعه‌ی اثر و ارائه‌ی نظرهای سودمندشان بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام

